

ОТНОВО ЗА ОТНОШЕНИЕТО ИНДИКАТИВЕН ПЕРФЕКТ – КОНКЛУЗИВЕН АОРИСТ (НЯКОИ ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ С ОГЛЕД И НА ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА ЧУЖДЕНЦИ)¹

Гл.ас. д-р Красимира Алексова

Ключови думи: модус на изказване на действието, удостоверителен (индикативен) аорист, умозаключителен (конклузивен) перфект, пряка реч, непряка реч

Тази работа е посветена на един от традиционно дискусионните проблеми на българската глаголна система – отношението между индикативния перфект и конклузивния аорист² и съвпадението на техните форми, като този въпрос е отнесен към преподаването на темпоралните и модалните категории на чуждестранни студенти. В разглеждането на отношението индикативен³ перфект – конклузивен аорист изхождам от виждането за произхода, състава и организацията на категорията ‘модус на изказване на действието’ (вж. Герджиков 1984), която в международната терминология се нарича *evidentials, evidentiality* - ‘евиденциалност’ (вж. напр. Айхенвалд 2001; Йохансон, Утас 2000; Чейф, Никол 1986), или *médiatif, mediativity* - ‘медиативност’ (Медиативното изказване 1996; Лазар 1999, 2000). Съвпадението на формите на индикативния перфект и на конклузивния аорист е представено на фона на парадигмата в таблица 1, където ясно личи и производното съвпадение на формите на преизказния перфект и плусквамперфект с формите на недоверчивия аорист в рамките на категорията ‘модус на изказване на действието’.

Удостоверителен модус (3 л., ед.ч., м.р.)	Умозаключителен модус (3 л., ед.ч., м.р.)	Преизказан модус (3 л., ед.ч., м.р.)	Недоверчив модус (3 л., ед.ч., м.р.)
Сегашно време – учи Имперфект – учеше	учел е	учел	бил учел
Аорист – учи	учил е	учил	<i>бил учил</i>
Перфект – учил е Плусквамперфект – беше учил	бил е учил	<i>бил учил</i>	_____
Бъдеще време – ще учи Бъдеще в миналото – щеше да учи	щял е да учи	щял да учи	щял бил да учи
Бъдеще предварително – ще е учил Бъдеще предварително в миналото – щеше да е учил	щял е да е учил	щял да е учил	щял бил да е учил

Таблица 1: Модуси на изказване на действието

На таблицата проличава и съвпадението в косвените модуси между директните времена (ориентирани към акта на комуникацията) и съответстващите им индиректни

¹ Докладът е четен на *Третата международна конференция на тема: “Езикът – средство за образование, наука професионална реализация”*, Варна, юни 2004, и е под печат.

² Вж. напр. Герджиков 1984:230-236, Иванчев 1988:126; Куцаров 1994:86-87, 143-146; Ницолова 2002:§7.1.-7.8. и др.

³ В тази работа като синонимни се употребяват ‘индикативен’ и ‘удостоверителен’, ‘умозаключителен’ и ‘конклузивен’, ‘преизказан’ и ‘ренаративен’, ‘недоверчив’ и ‘дубитативен’. Няма да коментираме тук проблематичността на някои от тях.

времена (ориентирани към миналия момент) като резултат от парадигматична неутрализация на признака 'индиректност'. Съвпадащите форми не са омоними, а двустранно обусловени форми (бидетерминанти), които отговарят на две клетки в системата и които са членове на две парадигми: напр. умозаключителната форма *четял е* (може да се въведе индекс - *четял е₁*) е част от парадигмата на сегашно време (в различните наклонения, залози и модуси на изказването и т.н.), а *четял е₂* е част от парадигмата на имперфекта. Също така не представлява омонимия съвпадението между индикативния перфект и конклузивния аорист. В исторически план става въпрос за транспозиция на перфекта в полето на аориста при наративна употреба – разказ, в който се предава опосредствана информация било на базата на собствено заключение, обобщение, твърдение, било на базата на чужда информация⁴. Именно тази транспонирана употреба на перфекта е първият етап в установяването на категорията, наречена 'модус на изказване на действието' (евиденциалност, медиативност в международната терминология). От съвременна гледна точка индикативният перфект и конклузивният аорист са членове на две парадигми, те са бипартиципални форми⁵. Съпадението им, бипартиципалността трябва да се разграничава от наличието на двустранно обусловени варианти (бидетерминанти), които се получават в резултат от парадигматическа неутрализация, която е конкретна реализация на принципа на компенсацията⁶.

Съвпадението между индикативния перфект и конклузивния аорист се посочва като безспорен факт в съвременните изследвания на евиденциалността (Герджиков 1984: 230-236, Куцаров 1994:86-87, 143-146; Ницолова 2002: §7.1.-§7.8.). Г. Герджиков предлага едно практическо правило за разграничаването им: "ако в ситуация, в която е употребена форма от типа *чел е*, може при известна промяна на темпоралния план да се употреби форма от типа *четял е*, *чел е бил* и под., касае се за умозаключителен аорист, в противен случай се касае за удостоверителен перфект" (Герджиков 1984:232), което обаче не винаги е абсолютен критерий. Р. Ницолова изтъква, че съществуват немалко случаи, в които трудно може да се посочи дали в конкретния случай има употреба на индикативния перфект или на конклузивния аорист. Според авторката значението на съвременния перфект, при омонимия с конклузивния аорист, доста се е стеснило и днес означава свидетелски действия в 1 л. при съвпадение на глаголния субект и говорещия или пък показва, че говорещият е бил свидетел на действието при глаголна форма, която не е в 1 л. (Ницолова 2002: §7.2.).

В предходна публикация се спрях на някои проблеми, свързани с преподаването на индикативния перфект, на конклузивния аорист и на категорията 'модус на изказване на действието' (Алексова 2003). Прегледът на немалък брой учебници по български

---

⁴ В тази работа възприемаме виждането на Г. Герджиков за произхода на категорията (Герджиков 1984), а не на Св. Иванчев (Иванчев 1973/1976:88-90) за разволя на перфекта и отношението на този развой към преизказните форми.

⁵ Проблемът за бипартиципалността в Алексова 2003 не е достатъчно точно разгледан.

⁶ Докато при бипартиципалността, каквато наблюдаваме между индикативния перфект и конклузивния аорист, съществува историческа и семантическа връзка между бипартиципалните, обусловена от начина на възникване на категорията 'модус на изказване на действието', то при бидетерминантите не съществува историческа и семантическа връзка от същия порядък, тъй като съпадението на формите е резултат от неутрализация на диференциален признак (при модусите на изказване – на признака 'индиректност', а при причастнострадателните форми – на признака 'перфектност'). Общото между бипартиципалните и бидетерминантите е участието на формите в различни парадигми, т.е. те заемат две (а понякога и повече) клетки на системата.

език за чужденци сочи, че в много случаи текстовете, с които се въвежда перфектът, в по-голямата си част включват всъщност употреби на умозаключителния аорист. Класически пример за това е 35. урок от “Българския език, България и българите”. Често се смесват упражнения с типични употреби на удостоверителния перфект и упражнения, съдържащи контекст, характерен за конклузивния аорист. При липсата в рамките на урочната статия на експлицитно представяне на значението на перфекта (т.е. на инварианта на категорията) и след това на неговите типични употреби, чуждестранните студенти придобиват от текстовете и упражнения усет за контекстови и ситуационни употреби, които обаче покриват както полето на удостоверителния перфект, така и част от полето на умозаключителния аорист.

В тази работа добавям наблюденията си за още една важна употреба на умозаключителния аорист, изучавана като удостоверителен перфект в часовете по български език за чужденци от подготвителен курс. Това са трансформации на пряка реч, съдържаща удостоверителен аорист, в непряка реч. Тук няма подробно да се спирам на твърде обширния въпрос за темпорално-модалните особености на конструкциите, които съдържат чуждо изказване. Спецификата на тези конструкции е изследвана от гледна точка на характера и степента на сцепление между авторското актуално и чуждото субстратно изказване, на участието на говорещия и адресата в субстратната и в актуалната комуникативна ситуация, от гледна точка на вида на речевия акт или пък от гледна точка на прагматичната роля на въвеждащите глаголи (Влахова 2000). В множество изследвания се описват факторите, оказващи влияние върху избора на темпорално-модална форма в главното изречение с глагол за речева дейност и в подчиненото (напр. Влахова 2000; Герджиков 1977, 1984; Ницолова 1984, 2002 и др.).

При препредаване на реч в подчиненото изречение могат да се появят и четирите модуса на изказване на действието в зависимост от степента на ангажираност на говорещия с предаваната информация. Като абсолютно немаркиран член в рамките на модуса на изказване удостоверителните форми могат да заместват по принципа на синтагматичната неутрализация всеки от трите опосредствани модуса. Когато в непряката реч се явява глагол в удостоверителен модус вместо преизказан по принципа на неутрализацията, говорещият (участник в актуалната комуникативна ситуация) не се дистанцира от препредаваната реч, представя я като достоверна и обективна. Появата на преизказна форма в непряката реч след глагол за речева дейност (макар че е първичният случай) акцентира върху чуждия характер на информацията, а в този смисъл бележи известна дистанцираност. Щом в случай, при който е възможна синтагматична неутрализация, тя не се реализира, естествено е да се появява допълнителен акцент и стилистичен ефект. След глагол за речева дейност в актуалното изказване може да се яви в субстратното изказване и умозаключителна форма, като причината не е синтагматична неутрализация, тъй като преизказните и умозаключителните форми са противоположно маркирани. Тази употреба на конклузива е характерна за плана на миналото или за непряката реч, когато актуалният говорещ предава чужда информация, представяйки я като лично твърдение. В научната литература този тип употреби са познати и описани: Г. Герджиков подчертава, че предаването на чужда или широко разпространена информация като собствено субективно убеждение е една от важните употреби на субективните, непреизказни форми, а случаите, в които става въпрос за собствено умозаключение, са само една част от типичните употреби на конклузивните форми, макар и да са най-разпространени (Герджиков 1977); Р. Ницолова квалифицира

тези случаи като неинференциално значение на конклузива, когато чрез него се изразява собствена опосредствана информация (Ницолова 2002).

В учебниците по български език за чужденци употребите на умозаключителния модус в непряката реч се свеждат само до конклузивния аорист, при това той се представя като индикативен перфект, получен в резултат на трансформация на индикативния аорист от пряката реч. Например като III част от граматиката на 34. урок от учебника “Българският език, България и българите”, посветен на перфекта, се представят модели на трансформация на пряка реч с удостоверителен аорист, като заложеното неексплицирано правило е, че аористът се трансформира в непряката реч в перфект. Ето част от таблицата, поместена в учебника:

Пряка реч	Непряка реч
Боян: - Асен дойде. Той отиде да донесе сандвичите.	Боян каза, че Асен е дошъл. Боян каза, че той е отишъл да донесе сандвичите.
Иво: - Купи ли подарък?	Иво попита баща си дали е купил подарък.

Таблица №2

Напълно нормално за езиковия усет на българина е да трансформира *Асен дойде* не само в *Боян каза, че Асен е дошъл*, но и в *Боян каза, че Асен дошъл*. Съответно второто изречение от пряката реч в таблицата - *Той отиде да донесе сандвичите*, може да се предаде в непряката реч не само с посоченото в таблицата *Боян каза, че той е отишъл да донесе сандвичите*, но също така с *Боян каза, че той отишъл да донесе сандвичите*, като и в двата случая в подчиненото изречение има преизказна форма. Тогава какъв е резонът да се дава само единият от случаите – този, за който се настоява, че представлява употреба на перфекта. Ако в подчиненото изречение в пряката реч има аорист и той се трансформира в непряката реч в перфект, то интересно в какво трябва да се трансформира бъдеще време от пряката реч - вероятно в бъдеще предварително време, а става със самото бъдеще предварително време...

Решението на въпроса на коя клетка от системата отговаря в случая бипартиципалната форма *дошъл е, донесъл е* от подчиненото изречение – на удостоверителния перфект или на умозаключителния аорист, може да се даде на фона на цялата парадигма. Примерите, които давам тук, се отнасят към типа субстратен речев акт репрезентатив, при това съм ограничила обекта до най-разпространения глагол *казвам/кажа*. В конструкциите, които се изучават в подготвителния курс, той е предимно в аорист и по-рядко в сегашно време.

В примерите за всяко време вторият ред съдържа трансформация с преизказна форма в непряката реч, третият проверява възможността за поява на удостоверителна форма при неутрализация на признака преизказност, а четвъртият ред – за поява на умозаключителни форми.

Сегашно време

Петър: *Иван чете в момента..*

Петър каза, че *Иван четял в момента.*

Петър каза, че *Иван чете в момента..*

*Петър каза, че *Иван е четял в момента..*

Бъдеще време

Петър: *Иван ще ходи на кино.*

Петър каза, че *Иван щял да ходи на кино.*

Петър каза, че *Иван ще ходи (вм. щял да ходи) на кино.*

Петър каза, че *Иван е щял да ходи на кино.*

Аорист

Петър: Вчера Иван ходи на кино с Мария
Петър каза, че вчера Иван ходил на кино...
*Петър каза, че Иван вчера ходи на кино...
Петър каза, че Иван е ходил вчера на кино...

Перфект

Петър: Иван е ходил вече в Гърция.
Петър каза, че Иван бил ходил вече в Гърция.
Петър каза, че Иван е ходил вече в Гърция.
Петър каза, че Иван вече е бил ходил в Гърция.

Бъдеще време в миналото

Петър: Иван щеше да ходи на кино.
Петър каза, че Иван щял да ходи на кино.
*Петър каза, че Иван щеше да ходи на кино.
Петър каза, че Иван е щял да ходи на кино.

Имперфект

Петър: Иван вчера в пет часа четеше в библиотеката.
Петър каза, че вчера в пет часа Иван четял .....
*Петър каза, че вчера в пет часа Иван четеше ....
Петър каза, че вчера в пет часа Иван е четял ....

Плусквамперфект

Петър: Иван беше ходил преди това в Гърция.
Петър каза, че Иван бил ходил преди това .....
*Петър каза, че Иван беше ходил преди това....
Петър каза, че Иван е бил ходил преди това....

Бъдеще предварително време

Петър: В 5 часа утре Иван вече ще е дошъл.
Петър каза, че в 5 часа Иван вече щял да е дошъл.
Петър каза, че в 5 часа утре Иван вече ще е дошъл.
*Петър каза, че в 5 часа утре Иван вече е щял да е дошъл.

От примерите става ясно, че след аорист на *кажа* (св.в.) в главното изречение не е възможно (или поне е спорна) появата на индикативно време от плана на миналото в подчиненото изречение, защото в миналия план е от значение опозицията свидетелственост/несвидетелственост. (По-различно е положението, когато подчиненото изречение е в предпоставена позиция – тогава е по-голяма възможността за поява на индикативно време.) Но индикативно време може да се яви в подчиненото изречение при времената от плана на неминалото, напр. сегашно и бъдеще. Причина за това е нефактичността на действието в неминалия план (най-вече за бъдеще време). При времената от плана на миналото са възможни следните комбинации: 1) индикативен аорист в главното изречение + преизказно време от миналия план в подчиненото изречение, 2) индикативен аорист в главното + конклузивно време от миналия план в подчиненото изречение. При времената от неминалия план е възможно: 1) индикативен аорист в главното + преизказно време от неминалия план в подчиненото изречение – подчертава се опосредствеността на информацията, препредаването ѝ според чужди думи, 2) индикативен аорист в главното + индикативно време от неминалия план в подчиненото изречение – при неутрализация на признака “преизказност”, тъй като глаголт за речева дейност е изразил опосредствания характер на предаваната информация. В сегашно време е невъзможно след глагол за речева дейност да се появи умозаключителна форма – *Петър каза, че Иван е четял сега в библиотеката*, поради факта, че докато при бъдеще е по-възможна, като причина за това е фактът, че в сегашно време в неговата актуална употреба има значение свидетелската или несвидетелска позиция на актуалния говорещ.

Дадените примери представят опростен модел, при това само за глагола *кажа/казвам* (много близки са изводите и за *отговарям/отговоря*). Изследването на Р. Влахова посочва колко многобройни са глаголите, които въвеждат конструкции, предаващи чужда реч, принадлежащи към типа речев акт репрезентатив, и какви специфични темпорално-модални варианти съществуват (Влахова 2000).

Подобно е положението и при вторият случай, който съдържа таблица №1 - *Иво*: - *Купи ли подарък?* и трансформацията му *Иво попита баща си дали е купил подарък/купил ли е подарък*. Този тип често се отнася в изследванията към речевия акт директив (Влахова 2000:84, вж. още за подчинените допълнителни косвени въпроси Тишева 1991). След аористен глагол за речева дейност в главното изречение в подчиненото допълнително изречение косвен въпрос глаголт е в умозаключителен

аорист (*е купил*), а не в преизказан аорист (*купил*), когато адресатът в субстратното изказване е и глаголен субект - **Иво попита баща си дали купил подарък*. Когато адресатът в субстратното изказване не е глаголен субект, са възможни и преизказни, и умозаключителни форми в непряката реч при косвените въпроси *Иво попита баща си дали Иван е купил/ купил подарък*. От таблица №2 се вижда, че възможностите за употреба на удостоверителните, умозаключителните и преизказните форми в подчиненото допълнително косвен въпрос са сходни с възможните комбинации при субстратен реч акт репрезентатив с глагола *кажа/казвам*.

Иво: - Купи ли подарък?	Иво попита баща си дали е купил подарък.// Иво попита баща си купил ли е подарък.// *Иво попита баща си дали купил подарък.
Иво: - Иван купи ли подарък?	Иво попита баща си дали Иван е купил/ купил подарък / * купи подарък.
Иво: - Пишеше ли Петър, когато ти отиде?	Иво попита баща си дали Петър е пишел/ пишел / *пишеше , когато баща му е отишъл/ отишъл / *отиде .
Иво: - Петър пише ли в момента?	Иво попита баща си дали Петър пишел/ *е пишел/ пише в момента.
Иво: - Ще пише ли Петър?	Иво попита баща си дали Петър щял да пише/ е щял да пише / ще пише .
Иво: - Щеше ли Петър да пише писмо?	Иво попита баща си дали Петър е щял да пише / щял да пише / щеше да пише писмо.
Иво: Писал ли е някога Петър на тази тема?	Иво попита баща си дали Петър е бил писал/ бил писал/ е писал .
Иво: Беше ли писал Петър на тази тема?	Иво попита баща си дали Петър е бил писал/ бил писал/ *беше писал .
Иво: Петър ще е пристигнал ли до 4 часа?	Иво попита баща си дали Петър *е щял да е пристигнал/ щял да е пристигнал/ ще е пристигнал до 4 часа.

Таблица №3

Възможността за употреба на модусите на изказване в непряката реч зависи още от вида на подчинителната връзка и от семантиката на глаголите както в актуалното изказване, така и в субстрактната реч. Тук няма да се спираме на тези фактори, защото целта ни е да покажем, че на фона на цялата парадигма при трансформация на аорист от пряката реч в непряката реч не може да му отговаря индикативен перфект. По своята граматическа същност това са умозаключителни аористни форми. При това е напълно закономерна в тези случаи и употребата на преизказни форми, а при времената от плана на неминалото – и удостоверителни (индикативни) форми. В учебниците по български език за чужденци се започва с трансформации в непряка реч на различните видове изречения според комуникативния им статус, когато глаголет в субстратната реч е в сегашно време (главно от несвършен вид поради спецификата на интрапарадигматичната комбинация между признаците на св.в. и сегашно време), като в някои примери се открива и бъдеще време. Не се обяснява как се трансформира времето в субстратната реч, но от модела студентите извличат правилото, че сегашно си остава сегашно, а бъдеще – бъдеще. Като се стигне до аорист, се въвежда трансформация с перфект, а след това не се разглежда трансформирането на другите глаголни времена. Всъщност се изучават двата най-типични случая на неутрализация на признака 'преизказност' – в плана на неминалото при сегашно и бъдеще време, а тъй като в плана

на миналото тази неутрализация невинаги е възможна, се дава първо не генералният случай на трансформация с преизказни форми, а по-специфичният – трансформация с умозаключителни форми, при това в тяхното неинференциално значение за изразяване на собствена опосредствана информация (по терминологията на Р. Ницолова - Ницолова 2002).

Конклузивните форми не се изучават в нито един курс по български за чужденци, нито в подготвителния етап, нито в университетските степени. Макар че в по-напредналите етапи, а и в обучението на филолози то е необходимо. Не считам това за излишно усложняване, тъй като още в подготвителен курс семантиката и употребите на конклузива са въведени при употребите на перфекта и при трансформацията на аорист в непряката реч като перфект. След като са усвоени преизказните форми, изучаването на конклузива не представлява особена трудност, тъй като двата модуса се различават само в трето лице.

В подготвителния курс, според моето виждане, трансформацията на различните по комуникативен статус изречения би трябвало да се извършва в сегашно време, докато не се изучат всички времена и техните преизказни форми. Тогава при трансформация на пряката реч в непряка може да се въведат паралелно случаите с преизказни форми и с индикативни форми в субстратната реч (при неутрализация на признака ‘преизказност’). На практическо равнище може да представят и т.нар. неинференциални употреби на конклузива в плана на миналото в непряката реч (при разлика с преизказните само в запазването и изпускането на глагола *съм*). В по-напреднала степен на обучение конклузивните форми трябва да се изучават не с отделни техни употреби, а като част на категорията ‘модус на изказване на действието’. В България през последните години се обучават чуждестранни студенти, говорещи предимно английски език като Е2, доста от които са от гръцки произход. Познанията им за различни граматически системи са доста повече, отколкото е изходното ниво, което предвиждат много от учебниците. Практическото изучаване на граматическия материал без излишно теоретизиране не трябва да става за сметка на достоверността – на това правило отговарят всички познати ми системи за обучение по чужди езици, включително и тези, по които са учили чужд език нашите чуждестранни студенти. Въпросът е кога и как ще бъде въведен граматическият материал, който има по-голяма степен на трудност поради типологическо различие в граматическия строеж на езиците.

Библиография

- Алексова 2003: Алексова, Кр. Удостоверителен перфект или умозаключителен аорист – от теоретичните основи към преподаването на чужденци. – В: Публикации от Юбилейната научнопрактическа сесия “40 години ИЧС”, София, издание на CD-ROM Disk, 2003, с. 60-66.
- Влахова 2000: Влахова, Р. Монофонична и полифонична реч. София: Сема РИШ, 2000.
- Герджиков 1977: Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията “ангажираност на говорещия с изказването на действието”). В: Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, т. 69, 2, 1977.
- Герджиков 1984: Герджиков, Г. Преизказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство, 1984.
- Иванчев 1973/1976. Иванчев, Св. Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в българския език. В: Помагало по българска морфология. Глагол. (Съст. Пашов, П., Р. Ницолова), София: Наука и изкуство, 1976, 348-359.

- Иванчев 1988: Иванчев, Св. Миналите разказвателни системи в българския език. – В: Българският език – класически и екзотичен. София, 1988.
- Йохансон, Утас 2000: Johanson, L., Utas, Bo. Evidentials: Turkish, Iranian and Neighbouring Languages. (Lars Johanson, Bo Utas Eds.), Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2000.
- Куцаров 1994: Куцаров, Ив. Едно екзотично наклонение на българския глагол. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 1994.
- Лазар 1999: Lazard, G. Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? In: Linguistic Typology 3 (1), 1999, p. 91 –109.
- Лазар 2000: Lazard, G. Le médiatif: considérations théoriques at application à l’iranien. In: Evidentials: Turkish, Iranian and Neighbouring Languages. (Lars Johanson, Bo Utas Eds.), Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2000, pp. 209-229.
- Медиативното изказване 1996: L’Enonciation médiatisée. (Editeur Zl. Guéncheva.) Louvain-Paris: Editions Péeters, 1996.
- Ницолова 2002: Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. (Под печат).
- Тишева 1991: Тишева, Й. За някои особености на косвените въпроси в съвременния български книжовен език. – В: Език и литература, кн. 2, 1991.
- Чейф, Никол 1986: Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology. (Chafe, W. and J. Nichols, eds.). Advances in Discourse Processes, vol. XX, Norwood - Ney Jersey, Ablex Publishing Corporation, 1986.